

MODERNISTINIAI IEŠKOJIMAI VILNIAUS JAUNUOMENĖS LEIDINIUOSE „SNIEGAMS TIRPSTANT“ IR „ŽÓRAWCE“

Aurelija Mykolaitytė

ABSTRACT

The beginning of the 20th century was very interesting time: political, cultural, literary life changed impossible rapidly. New modernistic searches became very attractive for new generation. Young European people were open to modern ideas. Two almanacs, prepared in Vilnius by Lithuanians and Poles, show, that our biggest town was also one of cultural centre, were flourished modern art.

KEY WORDS: the beginning of the 20th century, Lithuanians and Poles literary connections, modern tendencies.

ANOTACIJA

XX a. pradžia – labai įdomus laikas: nepaprastai greitai vyko politinio, kultūrinio ir literatūrinio gyvenime pokyčiai. Naujieji modernistiniai ieškojimai ypač buvo patrauklūs jaunajai kartai. Jaunieji europiečiai buvo atviri modernioms idėjoms. Du almanachai, parengti Vilniuje lietuvių ir lenkų, liudija, kad mūsų didžiausias miestas buvo vienas iš kultūros centrų, kuriame galėjo tarpti modernūs menas.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: XX a. pradžia, literatūriniai lietuvių ir lenkų ryšiai, modernistinės tendencijos.

*Dr. Aurelija Mykolaitytė, Vytautas Magnus University in Kaunas
Faculty of Humanities, Department of Lithuanian Literature
K. Donelaičio str. 52, LT-44244 Kaunas, Lithuania
E-mail: aurelija.mykolaityte@delfi.lt*

Įvadas

XX a. pradžioje Vilniaus kultūrinis gyvenimas sparčiai keitėsi, tapo vis atviresnis naujiems impulsams ir idėjoms. Nykus Rusijos provincijos miestas virto kultūros centru, traukiančiu jaunus žmones. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą čia būrėsi įvairių tautinių grupių jaunimas: lietuviai, lenkai, rusai, baltarusiai, žydai. Tokia atmosfera kultūriškai buvo labai vaisinga: Vilniaus dirvoje subrendusios idėjos davė nemažų impulsų tautinėms literatūros mokykloms.

Šio straipsnio dėmesio centre – lietuvių ir lenkų literatūriniai leidiniai. Kone tuo pačiu metu pasirodo dviejų jaunų žmonių parengti almanachai. 1910 metais būsimas lenkų avangardistas Jerzy Jankowski (1887–1941), tikras vilnietis, čia gimęs ir augęs, išleidžia almanachą „Żórawce“ (jam tada buvo 23-eri), kurį rengiant bendradarbiauja Vilniuje gyvenę lenkų menininkai, susibūrę į grupę „Banda“. Panašiu savo bendraamžio pramintu keliu eina ir Kazys Binkis, 1913 m. parengęs almanachą „Sniegams tirpstant“ (jam tebuvo 20). Apie šį lietuvių leidinį taip pat susibūrė jauni naujų meno kelių ieškantys menininkai.

Remiantis lyginamuoju metodu, bus siekiama palyginti, kuo šie abu leidiniai panašūs ir kuo skiriasi. Straipsnio uždaviniai: išsiaiškinti, kas sieja dvi skirtingas literatūrinės tradicijas, kokios įtakos turėjo Vilniaus, daugiatautės kultūros centro, fenomenas.

Vientiso kūrinio idėja

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje visoje Europoje tapo nepaprastai svarbi vientiso kūrinio idėja. Tai liudijo naują mąstymą, kuris apėmė architektūrą, tapybą, skulptūrą, grafiką. Vidurio ir

Rytų Europoje šis stilistinės vienovės siekis bene labiausiai pasireiškė ne architektūros ir interjero sprendimais, o knygų ir žurnalų leidyba. Kaip tik šiuo metu pasirodė daugybė puošnių leidinių: „Pan“ Berlyne (1895 m.), „Jugend“ Miunchene (1896 m.), „Życie“ Krokuvėje (1898 m.) ir „Chimera“ Varšuvoje (1901 m.), „Stari“ (1906 m.), „Zalktis“ Rygoje (1906 m.), „Mir Iskusstva“ Peterburge (1901 m.). Lietuvoje modernioji spauda vėlavo. Spaudos draudimas, galiojęs iki 1904 metų, trukdė pasirodyti naujiems meniškiesiems spaudiniams, stabdė kūrėjų iniciatyvą. Vilniaus bendruomenė, tiek lenkų, tiek lietuvių, sukrito gerokai vėliau, jei bandysime lyginti su kitais Europos kraštais.

Pirmieji iliustruotą literatūros almanachą išleido lenkai. 1910 metais Juozapo Zavadskio spaustuvelyje Vilniuje pasirodė grupės „Banda“ leidinys „Żórawce“. Galima justai leidėjų pastangas pristatyti visuomenei puošnų leidinį. Jo viršelį ir iliustracijas kūrė garsus lenkų menininkas Ferdynand Ruszcyc (1870–1936), kuris tuo metu gyveno Vilniuje ir daug prisidėjo prie šio miesto kultūros: rūpinosi parodomis, kūrė scenografiją, telkė aplink save gabius jaunos žmones. Jo dėka leidinys tapo tikra puošmena: iki šiol dailės parodose eksponuojamas „Żórawce“ viršelis. Čia svarbu viskas: viršelis, titulinis lapas, įklijos, užsklandos. Talentingo menininko piešiniai tarsi papildo patį tekstą, kuria lengvumo, trapumo, įspūdi, yra tarsi savotiškas akompanimentas eilėraščiams ir muzikiniams intarpams. Leidinyje aiškiai siekiama stilistinės vienovės: kad ta pačia gaida skambėtų ir tekstas, ir piešiniai, ir Vilniuje kūręsio kompozitoriaus Lubomiro Michała Rogowskio (1881–1954) muzika. Šį siekį liudija ir pavieniai fragmentai. Atkreiptinas dėmesys į titulinį lapą. Tikrai neatsitiktiniai apatinės eilutės centre atsirandantys žodžiai „Nakład autorów“ („išleista autorių“). Kuriamas vienas simbolinis tekstas-piešinys: leidinys išauginamas autorių triūso, kurį simbolizuoja varpos-sparnai, darbas ir polėkis. Žodžiai tarsi susilieja su piešiniu. Pavadinimas taip pat nėra kaip nors atskirtas, išryškintas – jis irgi visumos dalis. Galbūt šiek tiek stilistinę almanacho vienovę ardo keleto autorių išitraukimas į tą patį projektą: keturi Wandos Stanisławskos piešiniai tėra tik to meto jugendo stilistikos klišės, o ne naujas, netikėtas sprendimas. Vis dėlto tokio leidinio pasirodymas Vilniuje 1910 metais buvo išties svarbus: vargiai ar galime abejoti, kad jis davė impulsą pasirodyti puošniems lietuvių leidiniams. Toje pačioje Juozapo Zavadskio spaustuvelyje 1910 metais buvo išleista išskirtinai puošniais apdarais Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės kritikos knyga „Lietuvoje“, kuriai originalų viršelį sukūrė Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Abu dideli Vilniaus menininkai, F. Ruszcyc ir M. K. Čiurlionis, prisidėjo prie naujo meninio mąstymo sklaidos.

Galima tik apgailestauti, kad didysis lietuvių menininkas negalėjo padėti rengiant Vilniaus jaunuomenės leidinį. Šį kūrė Vytautas Bičiūnas (1893–1942), tragiško likimo lietuvių menininkas (1942 m. sovietų buvo sušaudytas). Tuo metu, kai ėmėsi apipavidalinti „Sniegams tirpstant“, jam buvo tik 20 metų. Galima justai nepatyrusio menininko nedrąsą, dairymąsi į kitus. Leidinyje nemažai liaudiškos ornamentikos: tai buvo tuo metu ypač populiariu, ir V. Bičiūnas ją kartoja. Taip pat ir motyvai neretai įprasti, einantys iš vieno leidinio į kitą: saulė, uolos, laivelis, medžiai, koplytstulpis. Visa tai iš to meto leidinių ikonografijos. Tik visiškai nuvertinti šio menininko pastangų negalima. Ypač krenta į akis titulinis lapas, kuriame išties mėginta sukurti teksto ir piešinio vienovę. Iš nakties, iš tamsos, iš sąstingio gimsta šviesa, daugybė saulių tirpdo užsigulėjusį sniegą. Taip piešinys tampa neatsiejamas nuo leidinio pavadinimo, net neaišku, kas pirmiau gimė, – piešinys ar pavadinimas, ar abu kartu. Savitai bandoma susieti ir pirmąsias titulinio lapo eilutes „Vilniaus lietuvių jaunuomenės leidinys“ su inicialinėmis piešinio raidėmis.

Jei palygintume šiuos du almanachus su kitais to meto Europos literatū leidiniais, matytume, kad Vilniaus lietuvių ir lenkų menininkai labai gerai juto bendraeuropines tendencijas: siekta išleis-

ti puošnius leidinius, kur tekstas ir piešinys sudarytų vienu. Daugiau pajėgų turėjo lenkai: jie parengė išties labai puošnų modernų leidinį, kurį apipavidalino tuo metu jau pripažinimo sulaukęs lenkų dailininkas F. Ruszczyk, daug prisidėjęs prie naujų idėjų sklaidos Vilniuje. Lietuvių jaunuo-
menei dar šiek tiek pritrūko profesionalumo: leidinį apipavidalino dailininkas V. Bičiūnas, tik pradėjęs savo profesinę karjerą – mokėsi Kazanės meno mokykloje (būsimasis Kauno meno mokyklos dėstytojas). Tai savotiškas pasirengimas leisti kitus lietuvių meno spaudinius, kurie buvo daug aukštesnio meninio lygio: „Vairą“, pasirodžiusį 1914 metais, ir „Pirmąjį barą“, išlietą 1915-aisiais, karo metais.

Literatūriniai eksperimentai

Šiuos du leidinius sudarė ir juose savo kūrybą pristatė dvi ryškiausios būsimos avangardo žvaigždės, o tuomet – dar jauni pradedantys autoriai Kazys Binkis ir Jerzy Jankowski. Po Pirmojo pasaulinio karo abu išgarsės kaip didžiausi poetinių normų laužytojai: 1920 metais pasirodys pirmas ir paskutinis J. Jankowskio eilėraščių rinkinys „Tram wpoprzek ulicy“ („Tramvajus skersai gatvės“), o K. Binkis 1923 m. išleis avangardistinių eilėraščių rinkinį „100 pavasarių“. Visa tai jiems buvo dar tik priešaky. Vis dėlto šiedu leidiniai buvo geras pasirengimas avangardistiniam šuoliui, nes juose netrūksta literatūrinių eksperimentų.

Vienas ir kitas poetas atiduoda savotišką duoklę to meto literatūrinėms madoms. Ypač akivaizdus J. Jankowskio atsigrėžimas į liaudies kūrybą, atskiros eilutės yra tarsi liaudies dainų nuotrupos. Verta pacituoti keletą eilučių iš eilėraščio „Leśny płacz“ („Miško rauda“):

Ciemny las, straszny las... Obudź się!...
Leśny płacz, smutny płacz... Odezwiąj się!...
Hejże, ty moja dolo dziewicza!
Oj, nie chodź, dziewczynko, do boru ciemnego
Oj, nie chodź, dziewczynko,
Bo w borze złe wilki jarzą krwawe ślepia,
Upiór – bezbożyc stęka i jęczy,
I smutek tam siedzi na drzewie.
Oj, nie chodź, dziewczynko!
Nie słuchała matuli rodzonej,
Nie słuchała matuli kochanej,
Posłuchała złej doli-tęsknicy,
Posłuchała zwodnicy,
Poszła w las samiuteńka...

Tamsus miškas, baisus miškas... Kelkis!...
Miško rauda, liūdna rauda... Atsilieпки!...
Ei, tu mano dalia mergelės!
Oi, nevaikščiok, mergele, į šilą tamsų,
Oi, nevaikščiok, mergele,
Nes šile piktų vilkų kruvinos akys žėri
Šmėkla-bedievė vaitoja, dejuoja,
Ir liūdesys ten sėdi ant medžio.
Oi, nevaikščiok mergele!
Nepaklausė motulės gimtosios,
Nepaklausė motulės mielosios,
Tik paklausė blogosios dalios graudžiosios,
Tik paklausė dalios klastingosios,
Nuėjo į mišką vienut vienutėlė...

(pažodinis vertimas)

Šiame eilėraštyje liaudies dainos melodija susilieja su tamsaus miško gaivalingu skambesiu. Šiedu balsai – šviesus, graudulingas ir tamsus, bauginantis – kūrinys susipina į vieną keistą, neįprastą dermę ir suskamba labai įtaigiai. Tai tarsi ėjimas per tai, kas paveldėta, į dar gilesnius sąmonės klotus, į pasąmonę. Taip J. Jankowski įveikia tradiciją, jos nepaneigdamas, o įtraukdamas ją į naują meninį mąstymą. Liaudies dainos negali pavadinti paprasta stilizacija, ji čia yra simbolis, pasaulėvaizdžio emblema. Šis kūrinys buvo pavadintas simfonine poema: jo garsinė struktūra sudėtinga, čia atrastume daug spalvų, tonų. J. Jankowskio daugiabalsis kūrinys savitai siejasi su M. K. Čiurlionio simfonine poema „Miške“ (1901 m.), kuri taip pat išsiskiria įtaigia ekspresija. Savo intonacijomis eilėrašties „Miško rauda“ labai artimas lietuvių dainų tradicijai. Pasak Andrzejus Romanowskio, J. Jankowski yra tarp lenkiškumo ir lietuviškumo, tautiškumo ir europietišku-

mo (Romanowski 1999, p. 112). Būtent šią kūrybos savybę yra pastebėjęs ne vienas J. Jankowskio kūrybos tyrinėtojas. Galbūt ir ta subtili lietuviškos dvasios pagava suartina M. K. Čiurlionį ir J. Jankowskį, abu gimusius, augusius lietuvių žemėse.

K. Binkis imasi perkurti kiek kitokią tradiciją. Paradoksalu, bet jį patraukia ne sava, o svetima literatūrinė patirtis: europietiškas romanas, kuris greičiausiai ateina į Lietuvą per Lenkiją. Poetas viename rinkinio „Sniegams tirpstant“ eilėraščių sukuria tipišką romano nuotaiką:

Kai tamsa žaliuojančią žemę apsiaus,
Kai žvaigždžių pulkai ant dangaus sužibės, –
Ant žydinčio kranto upelio sraunaus
Aš vienas, meilute, tad lauksiu tavęs.

Nutils tada viskas ramumo sapne,
Tik pilka lakšutė linksmai man čiauškės,
Čiauškės apie tai, kaip tu myli mane
Ir kaip tu ištolo skubi prie manęs.

Man bangos upelio mintis užmigdis,
O tylą nakties man svajoti padės,
Svajonės bus mano skaisčioji viltis,
Laimingas aš lauksiu, meilute, tavęs.

Aš lauksiu, kol šviesa rytinės aušros
Nakties paslaptinių sparnų nenušvies...
Nors tu neateisi, žinau, nėkadosi,
Bet lauksiu vistiek lig ryto tavęs.

Perskaičius eilėraščių net sunku patikėti, jog tai tas pats K. Binkis, kuris po keleto metų skanduos „Salem Aleikum! / Jaunieji / Į gatvę / Į laisvę alėjų!“ Šiame eilėraštyje visiškai persiimta romano stilistika: tos pačios klišės, – vakaras, laukimas, ta pati melancholiška intonacija. Vis dėlto yra čia kai kas ir daugiau. Tai eilėraščio garsinė struktūra. Tik išiklausykime, kiek čia šiurkščių ž, š ir kiek čia švelnių l, r. Taip poetas imasi kurti tarsi antrinį tekstą, kuris yra net įtaigesnis už pirminį. Ši patirtis vėliau pravers ir avangardistiniu laikotarpiu, kai asonansų ir aliteracijų paieškos taps tikru kūrybiniu žaidimu.

Galima būtų tarti, kad abu poetai laužo poetinės tradicijos normas, nors avangardistinio maišto čia dar negalim nujauti. Arčiau avangardistinės poetikos yra J. Jankowski, kurio eilėraščiai, paskelbti rinkinyje „Żórawce“, vėliau buvo įtraukti į avangardistinių kūrinių rinkinį (Jarosiński 1978, p. 18). Perėjimą labai aiškiai liudija eilėraštis „Pogrzeb duszy“ („Sielos laidotuvės“). Štai trumpas šio kūrinio fragmentas:

Przyszli grabarze z szarej ulicy,
ciężko stukając butami, –
Trumnę przynieśli z ołowiu.
++++
Po Ciebie, Duszo! Żegnaj się z bólem i ze mną!
++++
– Życę chcę – szeptała, –
“Wcześniej – ście przyszli
“z długiej i szarej ulicy;

Atėjo duobkasiai iš pilkos gatvės,
sunkiai tauškėdami batais, –
atnešė karstą švino.
++++
Tavęs atėjome, Siela! Atsisveikinki su skausmu!
++++
– Gyventi noriu, – kuždėjo, –
„Per anksti atėjote
„iš ilgos ir pilkos gatvės;

„jeszcze nie wita mnie

„dzień pożegnania...

„żyć chcę!!!

– Zapóźno, Duszo, zapóźno.

+++++

I zabrali mi Duszę mą biedną,

I złożyli do truny z ołowiu...

Juże wieko grobowe zapadło. –

Dam dam dali dam

Dali dali dam

„dar nelabina manęs

„diena atsisveikinimo...

„gyventi noriu!!!

– Per vėlu, Siela, per vėlu.

+++++

Ir paėmė mano Sielą vargšę,

Ir sudėjo į karstą švininį...

Jau dangtis grabo nugrimzdo. –

Dam dam dali dam

Dali dali dam

(pažodinis vertimas)

Šiame eilėraštyje atsiranda miesto tema, pamėgta ir išpopuliarinta avangardistų, nevilties, savotiškos pasaulio pabaigos motyvas. Ir pats eilėraščio tonas – ne melodingas, o trūkčiojantis, aštrus, išskirtinė grafinė raiška. Tai jau avangardistinės poetikos pradmenys.

To meto K. Binkio kūryboje avangardo idėjų tikrai neatrastume. Bet galima drąsiai teigti, jog gyvenimas Vilniuje, šiame daugiakultūriame centre, turėjo būsimam lietuvių avangardistui didžiulės įtakos: J. Jankowskio kūrybos pavyzdys rodo, kad Vilniaus menininkams nebuvo svetimas avangardistinis mąstymas, kad būtent tai, kas užsimezgė prieškarui, turėjo tąsą vėlesniu, jau pokario laikotarpiu.

Išvados

K. Binkio ir J. Jankowskio sudaryti leidiniai liudija naują modernistinį mąstymą. Abu almanachai išsiskiria apipavidalinimu, liudijančiu, jog sąmoningai buvo siekta sukurti meninę vienovę. Vientiso kūrinio idėja geriau įgyvendinta lenkų leidinyje „Žórawce“, kurį apipavidalinant daug prisidėjo garsus menininkas F. Ruszczyc. Lietuvių leidinys menine raiška nusileidžia lenkiškajam, tačiau čia taip pat jaučiami modernistiniai ieškojimai, – tai ir yra perėjimas į vėlesnę avangardistinę kūrybą. „Žórawce“ ir „Sniegams tirpstant“ šiems menininkams buvo tarsi pasiruošimas tolesniam literatūriniam skrydžiui.

Literatūra

BINKIS, K. Kai tamsa žaliuojančią žemę apsiaus. In *Sniegams tirpstant*. Vilnius: Vilniaus spaustuvė, 1913.

JANKOWSKI, J. Leśni płacz. In *Žórawce*. Wilno: J. Zawadzki, 1910.

JANKOWSKI, J. Pogrzeb duszy. In *Žórawce*. Wilno: J. Zawadzki, 1910a.

JAROSIŃSKI, Z. Wstęp. In *Antologia polskiego futurizmu i Nowej Sztuki*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Drukarńia Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, 1978.

ROMANOWSKI, A. *Młoda Polska wileńska*. Kraków: Universitas, 1999.

MODERNISTIC SEARCHES IN THE ALMANACS OF VILNIUS YOUTH „SNIEGAMS TIRPSTANT“ AND „ŽÓRAWCE“

Aurelija Mykolaitytė

Vytautas Magnus University in Kaunas, Lithuania

Summary

In the beginning of the 20th century the cultural life in Vilnius changed rapidly, was more open to new impulses and ideas. The grim provincial town of Russia turned into cultural center, attracting young people. Before the World War I assembled here youth from different ethnic groups –

Lithuanians, Poles, Russians, Byelorussians, and Jews. Such atmosphere was culturally very productive: the ideas, which matured in the Vilnius soil, gave many impulses for national literary schools.

The attention of this paper is focused on Lithuanians and Poles literary connections. Almost in the same time appeared two almanacs, which prepared two young men. In the 1910 years future representative of Polish avant-garde Jerzy Jankowski (1887-1941) published almanac '*Żórawce*' (he was in this time only 23 years old). Polish artists, who lived in Vilnius and belonged to group '*Banda*', helped him in this work. Similar idea to publish almanac had also a contemporary of Polish writer – Kazys Binkis (1893-1942), who in the years of 1913 prepared almanac '*Sniegams tirstant*' (he had in this time only 20 years old). This Lithuanian publication attracted young artists, searching for the new way of art.

The comparison of these two almanacs to other literary magazine in Europe in this time witnesses, that the Vilnius youth felt new European trends very well: they also searched for new content and expression. The appearance of the almanacs shows the modernistic tendencies: young people tried to publish magazines, in which the text was in harmony with the ornament. More strength had Poles: they prepared very smart almanac. This book got up handsomely famous Polish painter Ferdynand Ruszczyk (1870-1936), who was really enthusiast of new art in Vilnius. The Lithuanian youth lacked such professionalism: the book was designed by Vytautas Bičiūnas (1893-1942), who in this time only started his professional career – learned in Kazane Art School (future lector of Kaunas Art School). Anyway work on this almanac was productive for Kazys Binkis: later he prepared for publishing some papers and books, which was higher artistic level.

Gauta 2006 m. lapkričio mėn.